

ANNA SYLWIA CZYŻ¹

Instytut Historii Sztuki UKSW

ORCID 0000-0001-7923-1204

LISTY SAMUELA WĘSŁAWSKIEGO DO KAZIMIERZA JANA SAPIEHY Z CZASÓW BUDOWY PAŁACU NA ANTOKOLU W WILNIE

W zbiorach rękopisów wileńskiej Lietuvos mokslių akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB, f. 139-684) znajduje się niewielki zbiór listów pisanych jesienią 1692 r. przez wojskiego upickiego Samuela Węsławskiego (zm. po 1693), klienta hetmana wielkiego litewskiego Kazimierza Jana Sapięhy (1637-1720), do swego mocodawcy. Poruszone są w nich przede wszystkim sprawy związane z budową podwileńskiej siedziby Sapięhy (1689-1692), którą wznoszono według planów Giovanniego Battisty Fredianiego (1627-32-1700) z Lukki. Choć listy te są znane w literaturze przedmiotu² nie były do tej pory opracowane edytorsko, mimo że zawierają szereg ciekawych informacji dotyczących jednego z ważniejszych pałaców w architektonicznym pejzażu nowożytnego Wilna³.

Został on wzniesiony na Antokolu, w pewnym oddaleniu od Wilii, jako dwukondygnacyjna budowla na planie prostokąta z czterema aneksami wieżowymi i z elewacjami bocznymi zajmowanymi przez otwarte galerie. Całe założenie składało się z pięciu bram prowadzących na dziedziniec paradny i gospodarczy oraz do ogrodu (1690), zwierzyńca⁴, a także kościoła-mauzoleum pw. Pana Jezusa (1694-1717) z klasztorem trynitarzy. Wokół tego rezydencjonalno-sakralnego założenia sukcesywnie wyrastała obszerna, sapiężyńska (antokolska) jurydyka⁵ z folwarkiem i warsztatami rzemieślników, w tym cegielnią i browarem, a już wkrótce z kafenhauzem i kręgielnią, stanowiąc źródło dochodów dla swych

¹ Prof. UKSW dr hab. Anna Sylwia Czyż – pracuje w Instytucie Historii Sztuki UKSW w Warszawie. Specjalizuje się w sztuce nowożytnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, zajmując się m.in. mecenatem artystycznym, treściami ideowymi dzieł sztuki, a ostatnio także architekturą pałacową. Uczestniczy i prowadzi prace dokumentacyjne związane z polskim dziedzictwem na terenie Ukrainy i Litwy, a także w USA, ze szczególnym uwzględnieniem emigrantów. Brała udział w polskich i międzynarodowych grantach badawczych. Autorka dwóch monografii i ponad 50 artykułów i rozdziałów publikowanych także w języku angielskim i litewskim. Współautorka katalogów zabytkowych cmentarzy i podręcznika do ich inwentaryzacji. E-mail: a.czyz@uksw.edu.pl.

² Zob. przede wszystkim R. Janonienė, E. Purlys, *Sapiegų rūmai Antakalnyje*, Vilnius 2012.

³ Pałac został mocno przebudowany w XIX w., kiedy zamieniono go na szpital. Obecnie trwają w nim prace restauracyjno-konserwatorskie. Zob.: R. Janonienė, E. Purlys, dz. cyt.; A.S. Czyż, *Pałace Wilna XVII-XVIII wieku*, Warszawa [w druku].

⁴ Trzymano w nim m.in. sarny, łabędzie oraz renifery. LMAVB f. 139-4088, k. 112, 114; Vilniaus universiteto biblioteka (dalej: VUB) f. 4(A-1325)12154; R. Janonienė, E. Purlys, dz. cyt., s. 156.

⁵ LMAVB f. 273-382; LMAVB f. 273-384; LMAVB f. 273-385; VUB f. 4(A-1191)39508, k. 14v; VUB f. 4(A-1310)39615, k. 7v.

posesorów. Zajmowany przez jurydykę obszar sięgał Rakanciszek⁶, obejmując kamienice, domy i place, a także arendowane szynki⁷.

Wypisy źródłowe

LMAVB f. 139-684 Listy Samuela Węśławskiego do Kazimierza Jana Sapiehy, 1692 r.⁸

1. Wilno, 19 IX

„[k. 7] Za dostaniem tysiąca złotych od JMP pisarza wil(ęńskiego)⁹ i od JMP podwojewodzie(g)o¹⁰ zł 250 mury [siedziby antokolskiej] śpieszno podniosły się, że *ad 15 sept(embris)* wszystkie trzy ściany około pałacu będą skończone i bramę [tj. Ekonomiczną¹¹], która będzie ku stajniom, równo z murami murują. A za tym już kopią fundament na mur około ogroda, z tej strony, gdzie jest rezydencja ogrodnika¹². Kamienie wożą, ale cegły będzie omal. [k. 7v] Ogrodnik Francuz rozmierzał ogród¹³, chcąc wszystkie quaterly podzielić na krzyżowe ulice. To już nie wiem, jak się będzie JWMMP podobało. Rozumiałbym, żeby to odłożył do powrotu JWMMP, teraz gotowych rzeczy nie planując”.

2. Wilno, 27 IX

„[k. 5] Pałac antokolski już całe jest w murach zawarty i brama ku stajniom [tj. Ekonomiczna] już zasklepiąca. Gzymsy w tych dniach dane będą. Teraz już na 40 łokci wzdłuż fundamenta wymurowane około ogroda idąc i chatkę ogrodniczego już zburzono, [k. 6], a fundamentami to miejsce zajęto.

⁶ W rękach rodziny Sapiehów dobra pozostały do końca XVIII w.

⁷ LMAVB f. 273-368, k. 1v; VUB f. 4(A-1191)39508, k. 14-14v, 16-16v; VUB f. 4(A-1281)39587, k. 12v-13; VUB f. 4(A-1294)39599, k. 2v; VUB f. 4(A-1317)12157, k. 2-3, 7-7v, 10v-11, 13v, 15v, 17v, 20; VUB f. 4(A-1318)12147, k. 2; VUB f. 4(A-1319)12148, k. 1v; VUB f. 4(A-1320)12149, k. 1v-2; VUB f. 4(A-1321)12150, k. 1v; VUB f. 4(A-1322)12151, k. 2-3; VUB f. 4(A-1323)12152, k. 1v-3; VUB f. 4(A-1324)12153, k. 2, 8, 10; VUB f. 4(A-1325)12154, k. 2; VUB f. 4(A-1327)12151a, k. 2; VUB f. 4(A-1328)12146, k. 2-2v.

⁸ Listy ułożone są w fondzie niechronologicznie. W niniejszej edycji zdecydowano się ułożyć je według dat. Ich tekst został uwspółcześniony z pozostawieniem oboczności stylistycznych charakterystycznych dla dokumentu. Wtrącenia i uzupełnienia zaznaczono przez nawiasy kwadratowe. Część skrótów rozwijano dla ucztyelnienia teksów, co sygnalizują nawiasy zwykłe. Pominięto zwroty grzecznościowe listów, część tytułatury i informacje niezwiązane z budową pałacu na Antokolu, których zresztą jest niewiele.

⁹ Michał Koszyc (zm. po 1709).

¹⁰ Michał Rafał Dzierżgowski Szumski (zm. po 1706).

¹¹ Prowadziła z dziedzina paradnego na dziedziniec gospodarczy. Na temat nazw bram pałacu Sapiehów zob. A.S. Czyż, *Impreza z okazji imienin Augusta III i święta Orderu Orła Białego w pałacu Sapiehów na Antokolu w Wilnie, czyli o pożytkach z czytania osiemnastowiecznej prasy*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok [w druku].

¹² Tj. od zachodniej strony, przy Bramie Wielkiej.

¹³ Piotr Jamski identyfikuje ogrodnika z Lamotem, działającym na dworze Jana III i zajmującym się przede wszystkim ogrodem króla w Wysocku. Teza ta nie znalazła do tej pory potwierdzenia w źródłach. P.J. Jamski, *Antokolski ogród Sapiehów w Wilnie*, w: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. 10: *Programy ideowe w przedsięwzięciach artystycznych w XVI-XVIII wieku*, red. I. Rolska-Boruch, Lublin 2010, s. 405.

W pałacu pokój JWMP już jest ozdobiony soffittą, który jest z pokoju wielkiego do sypiania, ku topolom¹⁴. Przy gradusach wielkich¹⁵ ściany tynkują, aż na górę. Mury około ogroda pójdą śpieszno, jeśli pogoda posłuży. Teraz już to trzy dni deszcz leje.

Pałac JMP(ana) w(ojewo)dy połockie(g)o [Dominika Michała Słuszki (ok. 1655-1713)] ma mury wszystkie, krom dwu pawilonów wywiedzione, i gzymsy na pałacu kończą¹⁶. Belki na dole już składają, tak jako mają leżeć na górze¹⁷. Górę zaś, która [k. 6v] była dotąd gościńce(m)¹⁸, znoszą i co dzień sporo kopiają, nasypując pokoje. Teraz, po odjeździe onego, jeśli tak sporo pójdzie robota, nie wiem. Więcej stąd nie masz czego pisać, tylko że te wszystkie architektury rosną ze mną [tj. oba pałace antokolskie – Sapiehów i Słuszków].

Ille te [mecum] locus et
beatae postulant arces¹⁹”.

3. Wilno, 2 X

„[k. 1] Ja, co tylko mam przed oczyma: to jest archiwum i Antokole, opisuję. Archiwum ja z p. Pyrskim przebieramy, ale jeszcze zajmie i na drugi rok. Mury zaś antokolskie pięknie idą. Pałac wszystek już jest nie tylko murami zawarty, ale i bramą, bo jest pięknie zawarta wrotami. [k. 1v] Te mury skończywszy, już murują ścianę około ogroda. W tej quaterze, kędy była chata ogrodniczego, ale już jej nie masz, bom dziś wywiedzionych fundamentów wymierzał kroków 96. I byle były pieniądze, tedy przed zimą wszystko ta ściana stanąć może, jeno czynszowi antokolscy oporem idą.

Na trzech pawilonach²⁰ wszystkie pokoje wytynkowane, tylko pawimenta²¹ ma wyścielać, na co są deski. Przy gradusach ściany także wytynkowane. Galerią przy gradusach na górze chciał p. Chądzyński²² [k. 2] także wytynkować, alem ja wspomniał, żeś JWMP miał wolę sztukaterską²³ robotą ją ozdobić, życzyłem, żeby się zatrzymał do takiej woli [...]. Jeśli nie ten JWMP będzie zdało bez sztukatury potynkować nie siła to czasu weźmie. P(an) Chądzyński pilny roboty, sam cegłę układa i ustawiczny przy murze.

Byłem też dziś i pod dachem, który uważając, widzę, że bardzo słaby pod tak wielki ciężar. Obaczysz to JWMP sam, że wielkiej reparacji potrzebuje, bo niedługo trwać musi. I bardzo słabo sztukator pod tak wielki ciężar krokwie miałkie podstawił, z których już

¹⁴ Chodzi o pomieszczenie w aneksie wieżowym tylnego traktu, gdzie także znajdowała się sala jadalna, czyli wspomniany w liście „pokój wielki”. W pałacu istniała także Sala Wielka – główne, dwukondygnacyjne pomieszczenie reprezentacyjne usytuowane w trakcie frontowym *piano nobile*.

¹⁵ Tj. głównej – paradyj klatce schodowej.

¹⁶ Rezydencja na Antokolu, położona nad brzegiem Wilii, bliżej miasta. Także i ona została zaprojektowana przez Giovanniego Battistę Fredianiego. Wzniesiono ją w latach 1690-1694. A.S. Czyż, *Palace...*, dz. cyt.

¹⁷ Chodzi zapewne o konstrukcję więźby dachowej, którą najpierw rozkładano na ziemi.

¹⁸ Wyraz użyty najpewniej w znaczeniu tymczasowości. Zob. *Słownik staropolski*, t. 2, Wrocław-Kraków-Warszawa 1956-1959, s. 472.

¹⁹ List zakończony cytatem z Horacego *Pieśń VI Ad Septimum*.

²⁰ Tj. aneksy wieżowe, których w pałacu jest cztery.

²¹ Tj. podłogi. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista> (dostęp 24.05.2021).

²² Murarz i nadzorca budowy pałacu Sapiehów na Antokolu. A.S. Czyż, *Palace...*, dz. cyt.

²³ Dekorację stiukową pałacu wykonał Pietro Perti (1648-1714), podobnie jak Frediani czynny wcześniej na dworze Michała Kazimierza Pacy (1624-1682). W liście mowa jest o stiukach, jakie znalazły się na *piano nobile* galerii otwierających się na kościół i klasztor trynitarzy oraz antokolskie lasy. A.S. Czyż, *Palace...*, dz. cyt.

niektóre wypadły ze swego łoża. Ale [k. 2v] o tym za [...]y²⁴ pomoże, będzie dyspozycja JWMP. Ja tylko moje zdaję, com dziś widział, proponuję.

W ogrodzie Francuz quaterly orze, bronuje i chce na zimę sporządzić, co dalsze. Tych zaś, które są od bramy²⁵ radziłem mu żeby nie psował. Nie wiem, jako jego będzie wola, bo jest *sui arbitrii*. [...]

Jej M(ość) pani stolnikowa kor(onna)²⁶ 2 Oct(obris) była na Antokole, ale że już na zmroku przyjechała i ze świecą chodziła po pokojach i zaraz odjechała do pałacu²⁷. Nie wiem, jeśli się mogła dostatecznie przejrzeć²⁸.

4. Wilno, 12 X

„[k. 3] Przez warszawską pocztę tydzień temu dałem doskonałą informację [...] o murach antokolskich, że już pałac wszytek w murach. Teraz w ogrodzie murują tę ścianę, która idzie od chaty ogrodniczego i pewnie by ją dobrze zawiedli ku miasteczkowi, gdyby też dżdże nie przeszkodziły w tym tygodniu. Aleć i we dżdże nie próżnują, tynkując przy wschodach wielkich, pokoje w pawilonach, aż pod dachem i już są gotowe.

[k. 3v] Jej M(ość) Pani Stolnikowa Kor(onna) była na Antokolu na zmroku, przy świecach tylko oglądawszy, na noc odjechała do pałacu w mieście. A ówdzie trzeba by z JM p(anem) stolnikiem koronny(m) pozować w tak ozdobnym pałacu, ale młody Ich MM wszędy pałac.

W Rakanciszkach²⁸ być nie zdarzyło mi się, ale to wiem, że Jej M(ość) Pani Stolnikowa Kor(onna) zamieszkała tam *circiter* trzy niedziele u Jej M(ści) pani [k. 4] wojewodziny²⁹. Jej Mość w takimże płochym zdrowiu i teraz zostaje w Rakanciszkach, a co dalej, to gorzej³⁰.

Bibliografia

Czyż A. S., *Impreza z okazji imienin Augusta III i święta Orderu Orła Białego w pałacu Sapiechów na Antokolu w Wilnie, czyli o pożytkach z czytania osiemnastowiecznej prasy*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok [w druku].

Czyż A. S., *Pałace Wilna XVII-XVIII wieku*, Warszawa [w druku].

Jamski P. J., *Antokolski ogród Sapiechów w Wilnie*, w: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. 10: *Programy ideowe w przedsięwzięciach artystycznych w XVI-XVIII wieku*, red. I. Rolska-Boruch, Lublin 2010, s. 403-424.

Janonienė R., Purlys E., *Sapiegų rūmai Antakalnyje*, Vilnius 2012.

²⁴ Nieczytelne.

²⁵ Najpewniej chodzi o Bramę Ogrodową, a więc od strony dziedzińca paradnego.

²⁶ Krystyna Scholastyka (1674-1720), córka Kazimierza Jana Sapiehy, żona Stefana Mikołaja Branickiego (ok. 1640-1709). Małżonkowie od 1691 r. przebudowywali starą siedzibę Wiesiołowskich w Białymstoku według planów Tylmana z Gameren. Dodał on pawilony od ogrodu i wieże od fasady wraz z klatką schodową. Przy rezydencji założono ogród francuski. S. Mossakowski, *Tylman z Gameren (1632-1706). Twórczość architektoniczna w Polsce*, Warszawa-Monachium-Berlin 2012, s. 221-223. Aluzję do pałacu Branickich czyni Samuel Węśławski w liście z 12 X 1692 r.

²⁷ Chodzi o siedzibę miejską Sapiechów, usytuowaną przy ul. Dominikańskiej (nieistniejąca). A.S. Czyż, *Pałace Wilna...*, dz. cyt.

²⁸ Miejscoowość położona ok. 10 km na wschód od Wilna, centrum starostwa. Od 1903 r. nazywana Nowa Wilejka, obecnie część litewskiej stolicy. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowicz, F. Sulimierski, t. 9, Warszawa 1890, s. 502.

²⁹ Chodzi o pierwszą żonę Kazimierza Jana Sapiehy – Krystynę Hlebowiczównę (1640-1695).

Mossakowski S., *Tylman z Gameren (1632-1706). Twórczość architektoniczna w Polsce*, Warszawa-Monachium-Berlin 2012.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowicz, F. Sulimierski, t. 9, Warszawa 1890.

Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista> (dostęp 24.05.2021).

Słownik staropolski, t. 2, Wrocław-Kraków-Warszawa 1956-1959.